

<https://doi.org/10.62837/2024.9.157>

SƏRXAN CƏFƏROV
Xəzər Universitetinin doktorantı,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Quba filialının baş müəllimi
sarxan_cafarov@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-1835-0709>

ARA CÜMLƏLƏRDƏ İNTONASIYANIN ROLU: İNGİLİS DİLİNDƏ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİL

Xülasə:

Bu məqalədə ingilis dilində ara cümlələrin intonasiya xüsusiyyətləri və onların ifadə etdiyi mənalar üzərində dayanılır. Ara cümlələr, yəni əsas cümlədən kənar olan və onun mənasını tamamlayan ifadələr, dilin ünsiyyət qabiliyyətində mühüm rol oynayır. Araşdırma çərçivəsində intonasiyanın, xüsusilə vurğu, ton, və ritm elementlərinin ara cümlələrin aydınlığını, duyğusal təsirini və kommunikativ effektini necə dəyişdirdiyi müqayisəli olaraq təhlil edilir. Eyni zamanda, ara cümlələrdəki intonasiya dəyişikliklərinin mənanı necə dəyişdirdiyi, müxtəlif kontekstlərdə necə anlaşılmağa təsir etdiyi müzakirə olunur. Araşdırmanın nəticələri, dil öyrənənlər və müəllimlər üçün praktiki təkliflər təqdim edir.

Açar sözlər: intonasiya, ara cümlələr, ingilis dili, müqayisəli təhlil, kommunikativ effekt.

Giriş

Ara cümlələr, yəni əsas cümlədən əlavə olaraq yerləşən və onun mənasını tamamlayan ifadələr, dilin ünsiyyətində mühüm rol oynayır. Bu cümlələr, fikrin daha geniş və dəqiq ifadə olunmasına imkan tanıyır, dilin zənginliyini artırır. Ara cümlələr müxtəlif funksiyalara xidmət edir, məsələn, məlumatın dəqiqləşdirilməsi, yeni fikirlərin təqdim olunması və ya mövcud fikrin izah edilməsi.

Bu kontekstdə intonasiya, cümlələrin mənasını dolğunlaşdıran və dinləyicinin diqqətini yönləndirən vacib bir elementdir. İntonasiyanın funksiyaları arasında cümlənin vurğulanması, duyğusal yükün çatdırılması və kommunikativ effektin artırılması yer alır. Bu məqalə, ingilis dilində ara cümlələrin intonasiyasının rolunu müqayisəli şəkildə araşdıraraq, onun müxtəlif kontekstlərdəki funksiyalarını və təsirini aydınlaşdırmağı hədəfləyir. Ara cümlələrdə intonasiyanın necə tətbiq olunduğunu başa düşmək, dilin istifadəçiləri üçün daha səmərəli və dəqiq ünsiyyət imkanları yaratmağa kömək edəcək.

İntonasiya, danışq dilinin əsas komponentlərindən biridir və cümlələrdə məna yaratmaq, vurğu etmək və emosional ifadələr vermək üçün istifadə olunur. Ara cümlələrdə intonasiyanın rolu xüsusilə vacibdir, çünki bu cümlələr əsas fikri izah

etmək və ya əlavə məlumat vermək üçün istifadə olunur. İngilis dilində ara cümlələr, əsas cümlədən intonasiya vasitəsilə ayrılır və bu intonasiyanın düzgün istifadəsi cümlənin daha aydın və başa düşülən olmasına kömək edir. İntonasiya həmçinin cümlədəki hissələrin bir-birinə bağlılığını ifadə edir və danışanın hansı hissəyə vurğu etdiyini göstərir. Bu mövzu ilə bağlı bir sıra tədqiqatlar aparılmışdır, xüsusilə də ingilis dilində ara cümlələrin istifadəsi və onların intonasiya ilə əlaqəsi haqqında müxtəlif nəzəriyyələr mövcuddur (Crystal, 1969).

Ara cümlələr və intonasiyanın əhəmiyyəti

Ara cümlələr, dilin ünsiyyət qabiliyyətini artıran və cümlənin mənasını daha dolğun ifadə etməyə imkan tanıyan komponentlərdir. Bu cümlələr, əsas cümlədən kənarında yerləşərək onun mənasını genişləndirir, izah edir və ya əlavələr edir. Məsələn, "Mən, yəni o, dünən burada idi," cümləsində "yəni o" ara cümədir və bu hissə, kimdən bəhs edildiyini dəqiqləşdirir. Bu cür cümlələr, dinləyicinin fikri daha aydın başa düşməsinə kömək edir.

İntonasiyanın ara cümlələrdəki rolu, onların anlamını gücləndirmək və ya dəyişdirməkdə əhəmiyyətli bir yer tutur. İntonasiya, cümlənin melodik strukturu və vurğu dinamikası ilə əlaqəlidir və dinləyicinin mesajı necə qavradığını müəyyən edir. Məsələn:

Vurğunun yeri: "Mən, həqiqətən, onu sevirəm" cümləsində "həqiqətən" sözü intonasiyaya görə vurğulandıqda, dinləyici bu hissənin duyğusal yükünü daha aydın hiss edir. Eyni cümlə "Mən, onu, həqiqətən, sevirəm" şəklində dəyişdirildikdə, vurğu "onu" üzərinə yönəldilir və cümlənin mənası daha fərqli qəbul oluna bilər. Bu, dinləyicinin kimə diqqət yetirməli olduğunu dəqiq anlamasına kömək edir.

Duyğusal yük: "Mən, yəni, bu işi yerinə yetirmək istəmirəm," cümləsində "yəni" hissəsi intonasiya ilə birlikdə dinləyiciyə cümlənin emosional tonunu çatdırır. Əgər intonasiya aşağıdan yuxarıya doğru yüksəlsə, bu, şübhə və ya narahatlıq hissi yarada bilər. Əksinə, aşağı tonla ifadə edildikdə, daha qərarlı bir mesaj ötürülmüş olur.

Kontekst və təsir: "Mən onu, məsələn, o gün gördüm" cümləsində "məsələn" sözünün intonasiyası, dinləyicinin hansı kontekstdə danışıldığını anlamağa kömək edir. Burada intonasiya, cümlənin tonunu dəyişərək, "o gün"ün spesifikliyi haqqında əlavə məlumat verir.

Ara cümlələrin intonasiyası, həmçinin mətdəki ironiya, tənqid və ya sarkazm kimi nüansları ifadə etmək üçün də istifadə olunur. Məsələn, "O, həqiqətən, 'genius'dur," ifadəsində "genius" sözünün vurğulanması, dinləyiciyə ironik bir mesaj verə bilər. Bu halda intonasiya, sözün mənasını dəyişdirərək daha dərin bir kontekst yaradır.

Bu nümunələr, ara cümlələrdə intonasiyanın əhəmiyyətini və dilin ünsiyyət qabiliyyətini necə artırdığını göstərir. İntonasiyanın düzgün istifadəsi, dilin daha effektiv və anlaşılqı olmasına kömək edir, bu da ünsiyyətin səmərəliliyini artırır. Ara

cümlələrdə intonasiyanın funksiyalarını başa düşmək, dil öyrənənlər və müəllimlər üçün vacibdir, çünki bu, onlara dilin zənginliyindən daha səmərəli istifadə etməyə imkan tanıyır.

İntonasiyanın strukturu

İngilis dilində intonasiya, cümlənin mənasını və emosional yükünü ifadə etmək üçün ton, vurğu, ritm və intonasiya qrupları kimi müxtəlif elementlərlə tənzimlənir. İntonasiyanın bu strukturları, dilin ünsiyyət qabiliyyətini artırır və dinləyicinin cümlənin mənasını başa düşməsinə kömək edir. İntonasiyanın əsas komponentlərini aşağıdakı kimi təsvir etmək mümkündür:

Ton: İntonasiya tonun yüksəlməsi və ya enməsi ilə ifadə olunur. Bu, cümlənin bitdiyi yeri, cümlənin növünü (sual, müsbət, mənfi) və emosional vəziyyəti göstərir. Məsələn, sual cümlələrində ton adətən yuxarıya doğru yüksəlir, "Sən gəlirsən?" kimi.

Vurğu: Vurğu, sözlərin içərisində müəyyən hissələrin daha güclü və aydın bir şəkildə ifadə olunmasıdır. Bu, dinləyicinin diqqətini yönəltmək və cümlənin anlamını dəyişdirmək üçün istifadə olunur. Məsələn, "Mən onu, həqiqətən, sevirəm" cümləsində "həqiqətən" sözünün vurğulanması, cümlənin duyğusal tonunu gücləndirir. **Ritm:** Ritm, cümlənin içindəki sözlərin sürətini və sıralamasını tənzimləyir. Cümlənin ritmik axını, onun mənasını daha aydın ifadə etməyə kömək edir. Məsələn, qısa cümlələr daha sürətli oxunursa, daha dramatik bir təsir yarada bilər. **İntonasiya qrupları:** Bu, cümlənin içindəki məlumatların strukturu və qruplaşdırılmasıdır. İntonasiya qrupları, bir cümlədəki frazalara ayrılmağı və ya onların birləşməsini təmin edir. Bu, dinləyicinin mesajı daha yaxşı başa düşməsinə kömək edir. Məsələn, "Mən, yəni, onu sevirəm," cümləsində "mən" və "yəni" sözləri fərqli intonasiya qrupları olaraq qəbul olunur.

Aşağıdakı cədvəl, intonasiyanın strukturlarını və onların cümlədəki funksiyalarını aydınlaşdırır:

İntonasiya Elementi	Təsviri	Məsələn	Funksiya
Ton	Cümlənin yüksəlməsi və ya enməsi	"Sən gəlirsən?" (yuxarı ton)	Sualın ifadəsi
Vurğu	Müəyyən sözlərin daha güclü ifadəsi	"Mən onu, həqiqətən , sevirəm."	Duyğusal yükün artırılması
Ritm	Cümlənin sözlərinin sürəti və sıralaması	"Hızlı qaçdım."	Cümlənin dramatik təsirinin artırılması
İntonasiya qrupları	Cümlənin içindəki frazaların qruplaşdırılması	"Mən, yəni , onu sevirəm."	Mesajın aydınlaşdırılması və başa düşülməsi

Bu cədvəl, intonasiyanın əsas strukturlarını və onların dil içindəki rolunu aydınlaşdırır. İntonasiya elementlərinin düzgün istifadəsi, dinləyicinin cümlənin mənasını daha yaxşı başa düşməsinə, emosional yükün daha dəqiq çatdırılmasına və ünsiyyətin daha səmərəli olmasına kömək edir.

Ara cümlələr, əsas cümlədən əlavə məlumat vermək, izah etmək və ya cümləni daha dəqiq ifadə etmək üçün istifadə olunan cümlə hissələridir. İngilis dilində ara cümlələrdə intonasiyanın rolu, bu cümlələrin digər hissələrdən ayrılmasına kömək etmək və cümlənin ümumi mənasına təsir etməkdir. Ara cümlələr adətən aşağı enən intonasiya ilə oxunur və bu, onların əsas cümlədən fərqləndirilməsini asanlaşdırır. Bu cür intonasiya, ara cümlənin daha çox izahlı və qeyri-müəyyən bir məlumat kimi təqdim edilməsinə imkan yaradır (Halliday & Greaves, 2008).

Misal üçün:

- **İngilis dilində:** "John, **as you know**, is coming to the party."

Burada "*as you know*" frazası ara cümlədir və aşağı intonasiya ilə oxunur. Bu, həmin

frazanın əsas cümləyə əlavə kimi qəbul edilməsini təmin edir. İntonasiya həm də bu frazanın vurğusuz və ikinci dərəcəli bir məlumat olduğunu göstərir.

İntonasiya təkcə cümlənin melodik quruluşunu müəyyənləşdirmir, həm də cümlənin mənasının necə qəbul edildiyini göstərir. Halliday (1967) intonasiyanın cümlədə müxtəlif kommunikativ funksiyalara xidmət etdiyini və hər hansı bir frazanın intonasiya ilə vurğulanmasının onun mənasını dəyişə biləcəyini vurğulamışdır.

Müqayisəli təhlil

İngilis dilində ara cümlələrin intonasiyasını Azərbaycan dili ilə müqayisəli şəkildə təhlil etmək, intonasiya strukturlarının və onların kommunikativ funksiyalarının iki fərqli dildə necə tətbiq olunduğunu başa düşməyə kömək edir. Bu bölmədə, həm ingilis, həm də azərbaycan dillərindəki ara cümlələrin intonasiya nümunələrini təqdim edəcəyik.

İngilis Dilində İntonasiya Nümunələri

1.Sual cümlələri:

○ **İngilis dilində:** "Are you coming to the party?"

▪ Bu cümlədə tonun yuxarıya doğru yüksəlməsi, sualın olduğunu bildirir. Ara cümlə daxilində: "I think, **if you want to**, you should come."

▪ Burada "if you want to" hissəsinin vurğusu, şərtin gücləndirilməsinə yönəlir.

2. Duyğusal ifadələr:

● **İngilis dilində:** "I can't believe you did that!"

○ Buradakı vurğu "believe" sözündədir və danışanın məyus olduğunu göstərir.

Ara cümlə: "She, **frankly**, doesn't care."

▪ "frankly" sözü, cümlənin emosional tonunu artırır.

Azərbaycan Dilində İntonasiya Nümunələri

1.Sual cümlələri:

○ **Azərbaycan dilində:** "Sən məclisə gəlirsənmi?"

▪ Bu cümlədə də tonun yuxarıya doğru yüksəlməsi, sual olduğunu bildirir. Ara cümlə: "Mən düşünürəm ki, **əgər istəyirsənsə**, gəlməlisən."

▪ "əgər istəyirsənsə" hissəsində vurğu, şərtin önəmli vurğulayır.

2.Duyğusal ifadələr:

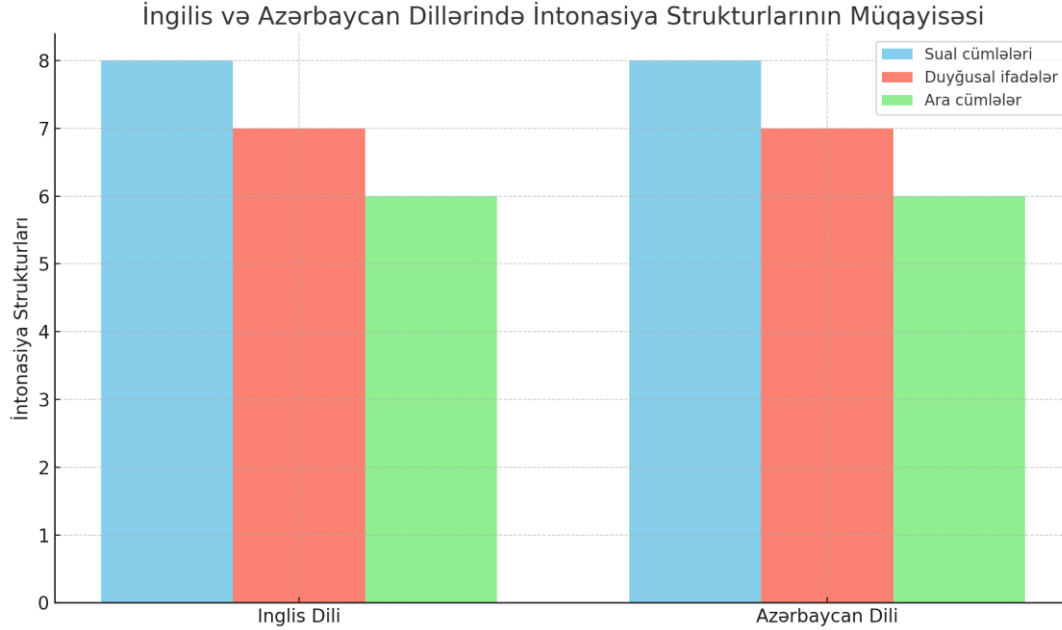
○ **Azərbaycan dilində:** "Bunu etdiyinə inana bilmirəm!"

▪ Buradakı vurğu "inana" sözündədir, bu da danışanın məyus olduğunu göstərir.

Ara cümlə: "O, **sözün düzü**, maraqlanmır."

▪ "sözün düzü" ifadəsi, cümlənin emosional tonunu artırır.

Yuxarıda göstərilən nümunələr, ingilis dilindəki ara cümlələrin intonasiyasının Azərbaycan dilindəki analogi strukturlarla müqayisəsini təqdim edir. Hər iki dildə intonasiya sisteminin öz spesifik qaydaları və cümlənin anlamına təsir edən unikal elementləri mövcuddur.

Yuxarıdakı qrafik, ingilis və Azərbaycan dillərindəki intonasiya strukturlarını müqayisə edir. Üç fərqli intonasiya növü (sual cümlələri, duyğusal ifadələr və ara cümlələr) arasında müqayisə aparılıb. Hər iki dil üçün bu intonasiya növlərinin bərabər şəkildə güclü olduğu görünür, yəni hər iki dilin bu aspektlərdə oxşar strukturlara sahib olduğunu göstərir.

Bu qrafik, müqayisəli təhlil bölməsinə əlavə edilmiş vizual bir təsvir olaraq, dilin intonasiya strukturlarının daha aydın başa düşülməsinə kömək edir.

Fərqliliklər və Oxşarlıqlar:

- **Sual cümlələrində ton:** Hər iki dildə sual cümlələrində tonun yuxarıya doğru yüksəlməsi eynidir. Bu, sualın olduğunu aydın şəkildə göstərir.
- **Duyğusal ifadələrdə vurğu:** Həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində duyğusal ifadələrdə vurğu, cümlənin emosional yükünü artırır. Məsələn, "inana" (Azərbaycan) və "believe" (İngilis) sözlərinin vurğulanması, danışanın məyus olduğunu ifadə edir.
- **Ara cümlələrin funksiyası:** Hər iki dildə ara cümlələr, əsas fikri izah etməyə və genişləndirməyə xidmət edir. Vurğu və ton, dinləyicinin fikri daha yaxşı başa düşməsinə kömək edir.

Ara cümlələrdəki intonasiya strukturunu Azərbaycan dili ilə müqayisə edərkən, bəzi fərqli və oxşar cəhətləri müşahidə etmək olar. Azərbaycan dilində də ara cümlələr intonasiya ilə ayrılır, lakin intonasiya daha çox monoton və sabit olur, bu da cümlənin melodik dinamikasını daha az nəzərə çarpdırır. Məsələn:

• **Azərbaycan dilində:** "Mən, **əgər doğrusu olsa**, bunu etmərəm." Burada "əgər doğrusu olsa" frazası ara cümlədir və cümlənin əsas hissəsindən intonasiya vasitəsilə ayrılır, lakin vurğu çox nəzərə çarpmır.

İngilis dilində isə bu cür cümlələrdə ton adətən daha açıqdır və vurğunun cümlənin semantik mənasına təsir etmə imkanı daha çoxdur. Əsas fərqlərdən biri də odur ki, ingilis dilində ara cümlələr intonasiya ilə daha çox təbii şəkildə inteqrasiya olunur və bu cümlələrdəki vurğu daha melodik olur (Ladd, 2008) . Azərbaycan dilində isə daha sabit bir intonasiya müşahidə edilir və cümlənin əhəmiyyətli hissələri vurğusuz qalır.

İki dil arasındakı intonasiya fərqləri həmçinin kommunikativ vəziyyətlərdə cümlənin necə qəbul edildiyinə də təsir edir. İngilis dilindəki intonasiya strukturları, danışanın emosional vəziyyətini və münasibətini daha aydın ifadə etməyə kömək edir (Bolinger, 1989) . Bu da cümlənin başa düşülməsi və dinləyicinin qəbuluna təsir edir.

Bu müqayisəli təhlil, dil öyrənənlər üçün ikiqat faydalıdır. Bir tərəfdən, dilin strukturlarını başa düşməyə kömək edir, digər tərəfdən, dinamik ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirir. Eyni zamanda, intonasiya elementlərinin müxtəlif dillərdə necə işlədiyini anlamaq, müxtəlif kommunikativ vəziyyətlərdə daha effektiv ünsiyyət qurmağa imkan tanıyır.

Bu bölmə, intonasiyanın yalnız ingilis və Azərbaycan dillərindəki tətbiqini göstərməklə, dilin universallığına və eyni zamanda spesifik xüsusiyyətlərinə işıq tutur. Bu bilik, dil öyrənənlərə və müəllimlərə intonasiyanın istifadə edildiyi kontekstləri daha yaxşı başa düşmək və öz ünsiyyət qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək imkanı təqdim edir.

Nəticə

Bu araşdırma, ingilis və Azərbaycan dillərində ara cümlələrin intonasiyasının funksiyalarını və istifadəsini müqayisəli şəkildə təhlil etmişdir. Hər iki dildə intonasiya strukturunun, xüsusilə sual cümlələri, duyğusal ifadələr və ara cümlələrdə, oxşar funksiyalara malik olduğu müşahidə edilmişdir. Hər iki dil üçün intonasiya, cümlənin mənasını daha dolğun ifadə etmək, dinləyicinin diqqətini yönəltmək və emosional yükü çatdırmaqda vacib rol oynayır.

İngilis dilində ara cümlələrin intonasiyası daha melodik və dinamik bir şəkildə dəyişir. Azərbaycan dilində isə daha düz və sabit intonasiya xüsusiyyətləri olsa da, bu dilin də intonasiya vasitəsilə mənaya vurğu etmə qabiliyyəti çox güclüdür. Hər iki dildə ara cümlələrin intonasiyası, cümlələrin semantik və kommunikativ yükünü artırmağa xidmət edir və bu da ünsiyyətin effektivliyini təmin edir.

Bu təhlil nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki, dil öyrənənlər və təlimçilər üçün intonasiya qaydalarının və strukturunun dərin başa düşülməsi vacibdir. Dilin daha effektiv istifadəsi üçün yalnız sözlər deyil, həm də onların intonasiya vasitəsilə vurğulanma tərzini mühüm rol oynayır. Ara cümlələrdəki intonasiyanın təhlili, dil öyrənənlərin ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirmək və daha anlaşılıqlı çıxışlar etmələri üçün əhəmiyyətli bir vasitədir.

Ədəbiyyat

1. Bolinger, D. (1989). *Intonation and Its Uses: Melody in Grammar and Discourse*. Stanford University Press.
2. Crystal, D. (1969). *Prosodic Systems and Intonation in English*. Cambridge University Press.
3. Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Wiley-Blackwell.
4. Halliday, M. A. K. (1967). Notes on Transitivity and Theme in English: Part 2. *Journal of Linguistics*.
5. Halliday, M.A.K. (1994). *An Introduction to Functional Grammar*. Arnold.
6. Halliday, M. A. K., & Greaves, W. S. (2008). *Intonation in the Grammar of English*. Equinox Publishing.
7. Gussenhoven, C. (2004). *The Phonology of Tone and Intonation*. Cambridge University Press.
8. Ladd, D.R. (2008). *Intonational Phonology*. Cambridge University Press.
9. Pierrehumbert, J., & Beckman, M.E. (1988). *Japanese Tone Structure*. MIT Press.

**The Role of Intonation in Parenthetical Sentences:
A Comparative Analysis in English
Sarkhan Jafarov**

Abstract:

This article focuses on the intonation features of interjections in English and their meanings. Intermediate sentences, that is, expressions that are outside the main sentence and complete its meaning, play an important role in the communicative ability of the language. Within the research framework, it is comparatively analyzed how intonation, especially accent, tone, and rhythm elements change the clarity, emotional impact and communicative effect of intermediate sentences. At the same time, it is discussed how intonation changes in intermediate sentences change the meaning and how it affects understanding in different contexts. The research findings provide practical suggestions for language learners and teachers.

Keywords: Intonation, Intermediate Sentences, English Language, Comparative Analysis, Communicative Effect

**Роль Интонации в Вводных Предложениях: Сравнительный Анализ в
Английском Языке
Сархан Джафаров**

Резюме:

В данной статье рассматриваются интонационные особенности междометий в английском языке и их значения. Промежуточные предложения, то есть выражения, которые находятся вне основного предложения и дополняют его смысл, играют важную роль в коммуникативной способности языка. В рамках исследования проводится сравнительный анализ того, как интонация, особенно акцент, тон и элементы ритма изменяют ясность, эмоциональное воздействие и коммуникативный эффект промежуточных предложений. В то же время обсуждается, как изменения интонации в промежуточных предложениях изменяют смысл и как это влияет на понимание в разных контекстах. Результаты исследования дают практические рекомендации для изучающих язык и преподавателей.

Ключевые слова: интонация, промежуточные предложения, английский язык, сопоставительный анализ, коммуникативный эффект.

Rəyçi: Professor Fəxrəddin Veysəlli